

O'ZBEKISTONDA TA'LIM TURIZMI OBYEKTLARINING XORIJIY INVESTORLAR UCHUN JOZIBADORLIGINI BAHOLASH

Xoshimov Shoxruh Gulomovich

*O'zbekiston Respublikasi Turizm qo'mitasi huzuridagi Turizmni rivojlantirish ilmiy-tadqiqot
instituti bosh mutaxassisi*

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti o'qituvchisi

Tel.: +998 90 630 36 00

E-mail: shohhoshimov@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-1645-7379>

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekistonda ta'lim turizmi obyektlarining xorijiy investorlar uchun investitsiyaviy jozibadorligini baholash masalalari tadqiq etilgan. Ta'lim turizmi bozorining rivojlanishi nafaqat ta'lim xizmatlari eksportini oshirish, balki oliy ta'lim muassasalari, talabalar turar joylari, xalqaro ta'lim markazlari, ilmiy-tadqiqot infratuzilmasi, til maktablari va boshqa tegishli obyektlarga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish imkoniyatlarini kengaytiradi. Tadqiqotda ta'lim turizmi obyektlarining investitsiyaviy jozibadorligini baholashga ta'sir etuvchi bozor, iqtisodiy, institutsional, infratuzilmaviy va ijtimoiy omillar tizimlashtirilgan. Muallif tomonidan Educational Tourism Investment Attractiveness Index (ETIAI) — Ta'lim turizmi investitsiyaviy jozibadorlik indeksi taklif etilib, uning asosiy komponentlari va baholash mezonlari ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari O'zbekistonda xorijiy investorlar uchun istiqbolli bo'lgan ta'lim turizmi obyektlarini aniqlash, hududlarni investitsiyaviy salohiyatiga ko'ra guruhlash va investitsiya siyosatini takomillashtirish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: ta'lim turizmi, xorijiy investitsiyalar, investitsiyaviy jozibadorlik, ta'lim infratuzilmasi, talabalar turar joyi, xalqaro ta'lim, investitsiya indeksi, ta'lim xizmatlari eksporti, O'zbekiston.

KIRISH

Bugungi globallashuv sharoitida turizm sohasi mamlakatlarning iqtisodiy o'sishini ta'minlash, yangi ish o'rinlarini yaratish, hududlarning investitsion salohiyatini oshirish hamda xizmatlar eksportini kengaytirishning muhim yo'nalishlaridan biriga aylanib bormoqda. Shu bilan birga, zamonaviy turizm tarkibida an'anaviy dam olish va sayohat yo'nalishlari bilan bir qatorda ta'lim olish, ilmiy-tadqiqot olib borish, malaka oshirish, xalqaro akademik almashinuv va kasbiy rivojlanish maqsadlariga yo'naltirilgan ta'lim turizmi ham jadal rivojlanmoqda. Ta'lim turizmi nafaqat turistik xizmatlar bozorining yangi segmentini shakllantiradi, balki oliy ta'lim muassasalari, ilmiy-tadqiqot tashkilotlari, ta'lim markazlari, tarixiy-madaniy obyektlar, talabalar shaharchalari va boshqa infratuzilma obyektlariga xorijiy investitsiyalarni jalb etish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

Ta'lim turizmining rivojlanishi mamlakatning xalqaro ta'lim makonidagi raqobatbardoshligi bilan bevosita bog'liq. Xorijiy talabalar sonining ko'payishi,

xalqaro ta'lim dasturlarining kengayishi, qo'shma ta'lim loyihalarining tashkil etilishi, universitetlar o'rtasidagi akademik hamkorlikning rivojlanishi hamda zamonaviy ta'lim infratuzilmasiga bo'lgan talabning ortishi ta'lim turizmi obyektlarining investitsion jozibadorligini baholash masalasini dolzarb etmoqda. Ayniqsa, ta'lim xizmatlari, turistik infratuzilma va investitsion faoliyatning o'zaro integratsiyasi hududlarning iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish imkonini beradi.

O'zbekistonda so'nggi yillarda turizm va ta'lim sohalarini rivojlantirish, xorijiy investorlar uchun qulay investitsiya muhitini shakllantirish, oliy ta'limning xalqaro nufuzini oshirish hamda xorijiy talabalarni mamlakat ta'lim tizimiga jalb qilish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Mamlakatning boy tarixiy-madaniy merosi, qadimiy ilm-fan markazlari, nufuzli oliy ta'lim muassasalari, nisbatan qulay narxlar, yosh aholining salmoqli ulushi va geografik jihatdan qulay joylashuvi ta'lim turizmini rivojlantirish uchun muhim imkoniyatlarni yaratadi. Samarqand, Buxoro, Xiva, Toshkent kabi shaharlarda ta'lim va turizm resurslarining bir hududda mujassamlashgani ushbu yo'nalishning investitsion salohiyatini yanada oshiradi. So'nggi yillarda xalqaro ta'lim xizmatlari bozori global turizm va xizmatlar iqtisodiyotining muhim segmentlaridan biriga aylanmoqda. Talabalar xalqaro mobilligining o'sishi mamlakatlar o'rtasida ta'lim xizmatlari eksporti bo'yicha raqobatni kuchaytirish bilan birga, talabalarni qabul qiluvchi hududlarda turar joy, transport, ovqatlanish, madaniy, ilmiy va boshqa xizmatlarga bo'lgan talabni oshirmoqda.

Shu nuqtayi nazardan ta'lim turizmi ko'p tarmoqli iqtisodiy faoliyat sifatida namoyon bo'ladi. Xorijiy talabaning mamlakatga kelishi ta'lim xizmatiga bo'lgan talab bilan bir qatorda turar joy, transport, umumiy ovqatlanish, savdo, turizm, madaniyat va boshqa xizmatlarga qo'shimcha talabni shakllantiradi. Natijada ta'lim turizmi obyektlariga investitsiya kiritish faqat ta'lim sohasining rivojlanishiga emas, balki hududiy iqtisodiy faollikning oshishiga ham xizmat qiladi.

O'zbekiston uchun mazkur yo'nalish alohida ahamiyatga ega. Mamlakatda oliy ta'lim tizimining kengayishi, xorijiy oliy ta'lim muassasalari filiallarining faoliyati, xalqaro hamkorlikning rivojlanishi va xorijiy talabalarni jalb qilishga qaratilgan siyosat ta'lim turizmi infratuzilmasiga bo'lgan talabni oshirmoqda. Biroq mavjud investitsiya mexanizmlarida ta'lim turizmi obyektlarining xorijiy investorlar uchun jozibadorligini kompleks baholash metodikasi yetarlicha shakllanmagan. Shu sababli O'zbekiston hududlarida ta'lim turizmi obyektlarining investitsiyaviy jozibadorligini baholashning kompleks metodologiyasini ishlab chiqish ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi O'zbekistonda ta'lim turizmi obyektlarining xorijiy investorlar uchun investitsiyaviy jozibadorligini baholash metodikasini ishlab chiqish hamda investitsiyalarni jalb qilish nuqtayi nazaridan istiqbolli obyekt va hududlarni aniqlashdan iborat.

ADABIYOTLAR SHARHI

Ta'lim turizmi zamonaviy turizmning istiqbolli yo'nalishlaridan biri bo'lib, uning rivojlanishi ta'lim xizmatlari, turizm infratuzilmasi, xalqaro talabalar mobilligi

hamda investitsiyaviy jarayonlarning o'zaro integratsiyasi bilan chambarchas bog'liq. Mazkur yo'nalishning nazariy va amaliy jihatlarini xorijiy hamda mahalliy olimlar tomonidan turli nuqtayi nazardan tadqiq etilgan.

Ta'lim turizmining nazariy asoslarini o'rganishda Ritchie B.W.ning "Managing Educational Tourism" asari muhim ilmiy manbalardan biri hisoblanadi. Muallif ta'lim olish maqsadida amalga oshiriladigan sayohatlarni turizmning alohida yo'nalishi sifatida ko'rib, ta'lim va turizm xizmatlarining o'zaro uyg'unligini asoslaydi [1]. Mazkur tadqiqotda ta'lim turizmini boshqarish, turistlarning motivatsiyasi, ta'lim olish va sayohat qilish jarayonlarini birlashtirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Ushbu yondashuv O'zbekistonda ta'lim muassasalari, talabalar turar joylari, madaniy-tarixiy obyektlar va turistik xizmatlarni yagona ta'lim turizmi majmuasi sifatida shakllantirish imkoniyatlarini tadqiq etish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Ta'lim turizmining pedagogik jihatlarini Normurodova Z. tomonidan o'rganilib, unda turizm jarayonida ta'limni samarali tashkil etishning pedagogik shartlari yoritilgan [2]. Muallifning yondashuvida ta'lim jarayonining mazmuni, tashkil etish shakllari va ta'lim oluvchilarning faol ishtiroki muhim omillar sifatida qaraladi. Mazkur tadqiqot ta'lim turizmi obyektlarining jozibadorligini faqat moddiy infratuzilma bilan emas, balki ta'lim jarayonining sifati va tashkil etilish darajasi bilan ham baholash zarurligini ko'rsatadi.

Mazzarol T. va Soutar G.N. xalqaro talabalar tomonidan ta'lim olish uchun mamlakat va ta'lim muassasasini tanlash jarayonini "push-pull" omillari orqali izohlaydi [3]. Ularning tadqiqotida talabalarni o'z mamlakatidan ta'lim olish uchun chiqishga undaydigan omillar hamda xorijiy davlatni ta'lim destinatsiyasi sifatida tanlashga jalb qiluvchi omillar o'zaro farqlanadi. Ushbu konsepsiya O'zbekistonga xorijiy talabalarni jalb etishda ta'lim sifati, o'qish xarajatlari, yashash sharoitlari, xavfsizlik, madaniy muhit, mamlakatning xalqaro imiji va ta'lim infratuzilmasining ahamiyatini baholash imkonini beradi. Shu bilan birga, mazkur omillar xorijiy investorlar uchun ham bilvosita signal vazifasini bajaradi, chunki xorijiy talabalar oqimining yuqoriligi ta'lim turizmi obyektlariga bo'lgan talabni shakllantiradi.

O'zbekistonda ta'lim turizmini rivojlantirish masalalari Azimova V.O. tomonidan ham tadqiq etilgan. Muallif O'zbekistonda ta'lim turizmini rivojlantirish istiqbollari ko'rib chiqib, ushbu yo'nalishning mamlakat turizm bozoridagi imkoniyatlarini asoslaydi [4]. Tadqiqot O'zbekistonning tarixiy-madaniy salohiyati, ta'lim muassasalari va turizm infratuzilmasini birlashtirish orqali ta'lim turizmini rivojlantirish imkoniyatlari mavjudligini ko'rsatadi. Mazkur yondashuv bizning tadqiqotimizda O'zbekiston hududlarining ta'lim turizmi obyektlari bo'yicha investitsiyaviy jozibadorligini baholash uchun muhim metodologik asoslardan biri sifatida qabul qilinadi.

Knight J.ning tadqiqotlarida oliy ta'limni xalqaro darajada rivojlantirish va ta'limning xalqaro integratsiyasi masalalari yoritilgan [5]. Muallif xalqaro universitetlararo hamkorlik, talabalar va professor-o'qituvchilar mobilligi, qo'shma ta'lim dasturlari hamda ta'lim xizmatlarining xalqaro bozordagi ahamiyatini ochib beradi. Ushbu yondashuv O'zbekistonda xorijiy talabalarni jalb etish, xalqaro ta'lim dasturlarini kengaytirish va ta'lim muassasalarining xalqaro raqobatbardoshligini

oshirishning investitsiyaviy jozibadorlikka ta'sirini o'rganish uchun asos yaratadi.

Altbach P.G. va Knight J. tomonidan olib borilgan tadqiqotda oliy ta'limning xalqaro rivojlanish motivlari va real holati tahlil qilingan [6]. Mualliflar ta'limning xalqaro integratsiyasi nafaqat akademik almashinuv, balki iqtisodiy va institutsional manfaatlar bilan ham bog'liqligini ta'kidlaydi. Shu nuqtayi nazardan, xorijiy talabalar sonining ko'payishi ta'lim xizmatlari bilan bir qatorda turar joy, ovqatlanish, transport, madaniy va ko'ngilochar xizmatlarga talabni oshiradi. Demak, ta'lim turizmi obyektlarining rivojlanishi iqtisodiyotning bir nechta tarmoqlariga multiplikativ ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Jahongirov K.A. O'zbekistonda ta'lim turizmining hozirgi holati va rivojlanish tendensiyalarini o'rganib, mamlakatda ushbu turizm yo'nalishining shakllanishi va rivojlanish imkoniyatlarini tahlil qilgan [7]. Mazkur tadqiqotning ahamiyati shundaki, unda ta'lim turizmi O'zbekiston sharoitida alohida turizm yo'nalishi sifatida ko'rib chiqiladi. Ushbu ilmiy ish O'zbekistondagi ta'lim turizmining mavjud holatini baholash, mavjud muammolarni aniqlash va kelgusidagi rivojlanish yo'nalishlarini belgilash uchun muhim manba hisoblanadi.

Ta'lim turizmining marketing jihatlarini o'rganishda Kotler P., Bowen J.T. va Makens J.C.ning "Marketing for Hospitality and Tourism" asari muhim nazariy manba hisoblanadi. Mualliflar mehmondo'stlik va turizm sohasida bozor segmentatsiyasi, iste'molchi xulq-atvori, xizmatlar marketingi, destinatsiya marketingi va raqobatbardoshlik masalalarini yoritgan [8]. Ushbu nazariy qarashlardan ta'lim turizmi obyektlarini xorijiy talabalar va investorlar uchun pozitsiyalash, ularning ehtiyojlarini aniqlash hamda hududlarning marketing jozibadorligini baholashda foydalanish mumkin.

Alimova Sh. tomonidan ta'lim xizmatlari eksportini rivojlantirishga ta'sir etuvchi omillar SWOT va omilli tahlil asosida o'rganilgan [9]. Ushbu tadqiqot bizning mavzuimizga bevosita yaqin bo'lib, ta'lim xizmatlarini xalqaro bozorga olib chiqish va uning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillarni tizimlashtirish imkonini beradi. Ayniqsa, ekspert baholash va omilli tahlil usullaridan foydalanish ta'lim turizmi obyektlarining xorijiy investorlar uchun jozibadorligini baholashda metodik asos bo'la oladi. Biroq mazkur tadqiqotda investorlarning ta'lim turizmi obyektlariga bo'lgan investitsiyaviy qiziqishini kompleks indeks orqali baholash masalasi yetarlicha ochib berilmagan.

Tuxliyev I.S., Hayitboyev R., Safarov B.Sh. va Tursunova G.R. tomonidan tayyorlangan "Turizm asoslari" darsligida turizmning iqtisodiy mohiyati, turizm resurslari, turistik xizmatlar, turizm infratuzilmasi va turizmni tashkil etish masalalari tizimli ravishda yoritilgan [10]. Mazkur darslik O'zbekistonda ta'lim turizmi obyektlarini turizm infratuzilmasining tarkibiy elementi sifatida baholash uchun umumiy nazariy asos vazifasini bajaradi.

Ta'lim turizmining nazariy asoslarini o'rganishda B.W.Ritchiening tadqiqotlari alohida ahamiyatga ega [11]. Olim ta'lim turizmini sayohatning ta'lim olish bilan bog'liq shakli sifatida ko'rib, mazkur yo'nalishning turizm va ta'lim tizimlari kesishmasida shakllanishini asoslagan. Ritchie ta'lim turizmini faqat formal ta'lim bilan cheklamasdan, sayohat davomida bilim va tajriba orttirish, madaniy muhitni

o'rganish hamda shaxsiy rivojlanish jarayonlari bilan bog'laydi. Ushbu yondashuv ta'lim turizmi obyektlarini baholashda ta'lim sifati bilan bir qatorda obyekt joylashgan hududning tarixiy-madaniy va turistik salohiyatini ham hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.

Ta'lim turizmining xalqaro mobillik bilan bog'liq jihatlarini Mazzarol T., Soutar G.N. tadqiqotchilar ham o'rgangan [12]. Ularning qarashlarida ta'lim maqsadida xalqaro harakatlanish qaroriga ta'lim sifati, mamlakatning xalqaro imiji, yashash sharoitlari, xarajatlar, xavfsizlik va madaniy muhit kabi omillar ta'sir ko'rsatishi qayd etiladi. Ushbu omillar ayni vaqtda xorijiy investor uchun ham muhim bo'lib, chunki investorning ta'lim loyihasidan olinadigan daromadi bevosita xorijiy talabalarni jalb qilish imkoniyatiga bog'liq.

J.Knight xalqaro ta'limni globallashtirish jarayonining muhim tarkibiy qismi sifatida tadqiq etib, ta'lim xizmatlarining xalqaro harakatlanishi va transchegaraviy ta'lim shakllarining kengayishini ta'kidlaydi [13]. Uning tadqiqotlari xalqaro ta'limni nafaqat akademik almashinuv, balki iqtisodiy va institutsional rivojlanish omili sifatida ko'rib chiqish imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, xorijiy universitet filiallari, qo'shma ta'lim dasturlari, xalqaro talabalar shaharchalari va xususiy ta'lim markazlari ta'lim turizmi uchun investitsiya obyektlari sifatida qaralishi mumkin.

O'zbekistonda ta'lim xizmatlari eksporti va xalqaro ta'limni rivojlantirishga oid tadqiqotlarda N.Usmanova [14] va Z.Normurodova [15] kabi mahalliy tadqiqotchilarning ishlari ham ta'lim va turizm o'rtasidagi aloqadorlikni o'rganish uchun muhim ahamiyatga ega. Xususan, ta'limni turizm xizmatlari bilan integratsiyalash, ta'lim oluvchilarning yangi hudud va madaniy muhit bilan tanishishi, ta'lim jarayonida turistik resurslardan foydalanish kabi masalalar ta'lim turizmining rivojlanish imkoniyatlarini kengaytiradi.

O'zbekiston sharoitida ta'lim turizmi obyektlarini xorijiy investorlar uchun jozibadorligini baholash masalasi esa nisbatan kam o'rganilgan ilmiy yo'nalishlardan biridir. Mavjud tadqiqotlarda, asosan, ta'lim xizmatlari sifati, turizm salohiyati, xalqaro talabalarni jalb qilish yoki investitsion muhit alohida-alohida tadqiq etilgan. Biroq mazkur omillarning yagona kompleks tizim sifatida ta'lim turizmi obyektining investitsion jozibadorligiga ta'siri yetarlicha tizimlashtirilmagan.

Mazkur masalada investitsion jozibadorlik nazariyasi ham muhim metodologik asosni tashkil etadi. Investitsion jozibadorlik bo'yicha MDH olimlari tadqiqotlarida hudud yoki korxonaga investitsiya kiritish qarori moliyaviy natijalar bilan bir qatorda bozor sig'imi, risk darajasi, infratuzilma, davlat qo'llab-quvvatlashi, mehnat resurslari va institutsional muhit bilan belgilanadi. Shu sababli ta'lim turizmi obyektining investitsion jozibadorligini baholashda daromadlilik + bozor talabi + infratuzilma + risk + institutsional muhit kombinatsiyasidan foydalanish maqsadga muvofiq.

Yuqoridagi adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, mavjud tadqiqotlarda ta'lim turizmining mohiyati, xalqaro talabalar mobilligi, ta'lim xizmatlari eksporti, turizm marketingi va O'zbekistonda ta'lim turizmini rivojlantirish istiqbollari alohida yo'nalishlarda o'rganilgan. Biroq mavjud ilmiy ishlarda ta'lim turizmi obyektlarining aynan xorijiy investorlar nuqtayi nazaridan jozibadorligini kompleks baholash, hududlar kesimida investitsiyaviy jozibadorlikni taqqoslash va unga ta'sir qiluvchi

omillarni yagona baholash tizimiga birlashtirish masalalari yetarlicha tadqiq etilmagan.

METODOLOGIYA

Tadqiqot metodologiyasi O'zbekistonda ta'lim turizmi obyektlarining xorijiy investorlar uchun investitsion jozibadorligini kompleks baholashga asoslandi. Tadqiqotda ta'lim turizmi, turizm infratuzilmasi va investitsion jozibadorlik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tizimli yondashuv asosida o'rganildi. Bunda ta'lim turizmi obyektlarining faqat mavjud ta'lim salohiyati emas, balki ularning infratuzilmaviy, iqtisodiy, marketing, geografik va institutsional imkoniyatlari ham baholash mezonlari sifatida belgilandi.

Tadqiqotning obyekti sifatida O'zbekistondagi ta'lim turizmini shakllantiruvchi oliy ta'lim muassasalari, ta'lim markazlari, ilmiy-ta'lim majmualari, xalqaro ta'lim dasturlari, talabalar shaharchalari va ular bilan bog'liq turizm infratuzilmasi belgilandi. Tadqiqotning predmeti esa mazkur obyektlarning xorijiy investorlar uchun investitsion jozibadorligini shakllantiruvchi omillar, ularni baholash mezonlari va kompleks baholash mexanizmlaridan iborat.

Tadqiqot aralash metodologik yondashuv (mixed-method approach) asosida olib borildi. Miqdoriy tadqiqot usullari orqali ta'lim turizmi obyektlarining iqtisodiy, infratuzilmaviy va investitsion ko'rsatkichlari baholandi. Sifat usullari yordamida esa xorijiy investorlar, turizm va ta'lim sohasi mutaxassislarning mazkur obyektlarning jozibadorligi haqidagi fikrlari o'rganildi.

Tadqiqotda ma'lumotlarni yig'ish uchun birlamchi va ikkilamchi ma'lumotlardan foydalanildi. Birlamchi ma'lumotlar xorijiy investorlar, investitsiya kompaniyalari vakillari, oliy ta'lim muassasalari mutaxassislari, turizm sohasi ekspertlari va boshqa manfaatdor tomonlar o'rtasida o'tkazilgan so'rovnoma hamda ekspert intervyulari orqali shakllantirildi. Ikkilamchi ma'lumotlar esa O'zbekiston Respublikasining rasmiy statistik ma'lumotlari, investitsiya va turizm sohasiga oid normativ-huquqiy hujjatlar, oliy ta'lim muassasalarining ochiq ma'lumotlari, xalqaro tashkilotlarning hisobotlari, ilmiy maqolalar va analitik materiallardan olindi.

Tanlanmani shakllantirishda maqsadli tanlanma (purposive sampling) usulidan foydalanildi. Bunda ta'lim turizmi va investitsiya masalalariga bevosita aloqador respondentlar tanlab olindi. Xorijiy investorlar uchun so'rovnoma savollarida investitsiya kiritish ehtimoli, obyektning iqtisodiy samaradorligi, infratuzilma holati, bozor salohiyati, huquqiy muhit, investitsiya xavfi va kutilayotgan daromadlilik kabi omillarga ustuvor ahamiyat berildi.

Tadqiqotda quyidagi ilmiy-tadqiqot usullaridan foydalanildi:

tizimli tahlil – ta'lim turizmi obyektlarini ta'lim, turizm va investitsiya tizimlarining o'zaro bog'langan elementi sifatida o'rganish;

qiyosiy tahlil – turli ta'lim turizmi obyektlari va hududlarning investitsion jozibadorligini taqqoslash;

statistik tahlil – investitsiya, ta'lim va turizm ko'rsatkichlarining dinamikasini o'rganish;

ekspert baholash usuli – mutaxassislarning ta'lim turizmi obyektlari jozibadorligiga bergan baholarini umumlashtirish;

so'rovnomma usuli – xorijiy investorlarning investitsion qarorlariga ta'sir qiluvchi omillarni aniqlash;

SWOT-tahlil – ta'lim turizmi obyektlarining kuchli va zaif tomonlari, imkoniyatlari va tahdidlarini aniqlash;

PESTEL-tahlil – siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, texnologik, ekologik va huquqiy muhitni baholash;

segmentatsiya usuli – ta'lim turizmi obyektlarini joylashuvi, ta'lim yo'nalishi, xalqaro faoliyati va investitsiya salohiyatiga ko'ra guruhlash;

reyting baholash usuli – obyektlarni investitsion jozibadorlik darajasiga ko'ra tartiblash;

korrelyatsion tahlil – ta'lim, turizm, infratuzilma va iqtisodiy ko'rsatkichlar bilan investitsion jozibadorlik o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash.

Ta'lim turizmi obyektlarining jozibadorligini kompleks baholash uchun integral investitsion jozibadorlik indeksi shakllantirish yondashuvidan foydalanildi. Bunda alohida baholash mezonlari tegishli vazn koeffitsiyentlari bilan birlashtirilib, har bir obyekt bo'yicha umumiy integral ko'rsatkich aniqlanadi. Mazkur yondashuv turli obyektlarni yagona mezon asosida taqqoslash imkonini beradi.

Mazkur indeks asosida ta'lim turizmi obyektlarini yuqori, o'rta va past investitsion jozibadorlik darajalariga ajratish mumkin. Bunday guruhlash xorijiy investorlar uchun investitsiya nuqtayi nazaridan eng istiqbolli obyektlarni aniqlash imkonini beradi.

Tadqiqotda xorijiy investorlarning investitsion qaroriga ta'sir qiluvchi omillar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash uchun korrelyatsion tahlildan foydalanish nazarda tutildi. Shuningdek, yetarli hajmdagi empirik ma'lumotlar mavjud bo'lgan taqdirda, investitsiya kiritish ehtimolini natijaviy o'zgaruvchi sifatida olib, logistik regressiya modeli orqali investitsion qarorga eng kuchli ta'sir qiluvchi omillarni aniqlash mumkin.

Tadqiqotning yakuniy bosqichida O'zbekistonda ta'lim turizmi obyektlarining xorijiy investorlar uchun jozibadorligini oshirish yo'nalishlari belgilandi. Bunda xalqaro ta'lim dasturlarini kengaytirish, xorijiy talabalar uchun infratuzilmani rivojlantirish, ta'lim va turizm xizmatlarini integratsiyalash, raqamli marketingni kuchaytirish, xalqaro universitetlar bilan hamkorlikni rivojlantirish va investorlarga qulay institutsional sharoitlarni yaratish kabi yo'nalishlarga alohida e'tibor qaratildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'zbekistonda ta'lim turizmi obyektlarining xorijiy investorlar uchun jozibadorligini baholash mamlakatning ta'lim, turizm va investitsiya salohiyatini yagona tizimda ko'rib chiqishni talab etadi. Ta'lim turizmi nafaqat xorijiy talabalarni mamlakatdagi oliy va professional ta'lim muassasalariga jalb etish, balki ular bilan bog'liq turar joy, ovqatlanish, transport, madaniy-ko'ngilochar xizmatlar, til kurslari, ilmiy markazlar va boshqa xizmatlarni rivojlantirish imkonini beruvchi istiqbolli iqtisodiy yo'nalish hisoblanadi. Shu sababli ta'lim turizmi obyektlari xorijiy investorlar uchun uzoq muddatli daromad manbai va xizmatlar bozorini kengaytiruvchi investitsiya obyekti sifatida baholanishi mumkin.

O'zbekistonda ta'lim turizmining rivojlanishi uchun bir qator obyektiv shart-sharoitlar mavjud. Avvalo, mamlakatda oliy ta'lim muassasalari sonining ko'payishi, xorijiy universitetlar filiallari va qo'shma ta'lim dasturlarining tashkil etilishi, ta'lim xizmatlarini xalqaro standartlarga moslashtirish jarayonining jadallashuvi xorijiy talabalar uchun ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Samarqand, Toshkent, Buxoro, Xiva kabi tarixiy va turistik markazlarning mavjudligi esa ta'lim olishni madaniy va turistik faoliyat bilan birlashtirish imkonini beradi. Ayniqsa, Samarqand shahri tarixiy-madaniy meros, oliy ta'lim muassasalari va rivojlangan turizm infratuzilmasining bir hududda mujassamlashgani bilan ta'lim turizmi uchun yuqori salohiyatga ega.

Xorijiy investorlar uchun ta'lim turizmi obyektlarining jozibadorligini baholashda, birinchi navbatda, bozor salohiyati muhim ahamiyat kasb etadi. Xorijiy talabalar sonining o'sishi, mamlakatdagi ta'lim xizmatlariga talab, qo'shni davlatlardan keluvchi talabalar oqimi va xalqaro ta'lim dasturlarining kengayishi bozor hajmini belgilovchi asosiy omillardir. Investor uchun bozorning faqat bugungi holati emas, balki uning kelgusidagi o'sish imkoniyatlari ham muhim hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan O'zbekistonning Markaziy Osiyodagi geografik joylashuvi, yoshlar ulushining yuqoriligi va ta'lim xizmatlari bozorining rivojlanish bosqichida ekanligi ijobiy omillar sifatida namoyon bo'ladi.

Olib borilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, ta'lim turizmi obyektlari o'zining investitsiyaviy xususiyatlariga ko'ra bir-biridan sezilarli darajada farq qiladi.

1-jadval

Ta'lim turizmi obyektlarining turlari bo'yicha xususiyatlari

№	Obyekt turi	Talab	Kapital talabi	Daromad barqarorligi	Investitsiya jozibadorligi
1.	Talabalar turar joyi	Yuqori	Yuqori	Yuqori	Yuqori
2.	Xalqaro ta'lim markazi	Yuqori	O'rta	Yuqori	Yuqori
3.	Til maktabi	Yuqori	Nisbatan past	O'rta-yuqori	Yuqori
4.	Ilmiy-tadqiqot markazi	O'rta	Yuqori	O'rta	O'rta
5.	Kampus infratuzilmasi	Yuqori	Juda yuqori	Yuqori	Yuqori
6.	Professional ta'lim markazi	O'rta-yuqori	O'rta	Yuqori	Yuqori

Ushbu tasnifdan ko'rinadiki, ayniqsa talabalar turar joyi, xalqaro ta'lim markazlari va til maktablari xususiy investorlar uchun nisbatan tez monetizatsiya qilinadigan obyektlar hisoblanadi. Ta'lim turizmi obyektlariga investitsiyalarni jalb qilishda hududlarning iqtisodiy va ta'lim salohiyati muhim ahamiyatga ega. Shartli ravishda hududlarni quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

I guruh — yuqori jozibadorlik. Toshkent shahri, Samarqand viloyati. Ushbu hududlarda oliy ta'lim muassasalari, talabalar, xorijiy talabalar, xizmat ko'rsatish va turistik infratuzilmaning konsentratsiyasi yuqori.

II guruh — yuqori o'sish salohiyati. Farg'ona, Andijon, Namangan, Buxoro.

Mazkur hududlarda talabalar bazasi, iqtisodiy faollik va turizm salohiyati mavjud bo'lib, yangi ta'lim turizmi obyektlarini yaratish imkoniyatlari yuqori.

III guruh — istiqbolli hududlar. Qashqadaryo, Surxondaryo, Jizzax, Navoiy, Xorazm, Qoraqalpog'iston Respublikasi. Ushbu hududlarda investitsiyaviy jozibadorlikni oshirish uchun infratuzilma, marketing va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini kuchaytirish talab etiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston sharoitida talabalar turar joylari xorijiy investorlar uchun istiqbolli investitsiya yo'nalishlaridan biri bo'lishi mumkin.

Bunda biznes modeli: xorijiy investor → talabalar turar joyi → talabalar → ijara daromadi + qo'shimcha xizmatlar → investitsiya daromadi shaklida amalga oshiriladi. Talabalar turar joyi obyektlarida quyidagi qo'shimcha daromad manbalarini yaratish mumkin:

- coworking;
- cafeteria;
- laundry;
- sport zali;
- savdo maydonlari;
- o'quv markazlari;
- transport xizmatlari;
- konferensiya va tadbirlar maydonlari.

Bu esa obyektning umumiy rentabelligini oshiradi. Ta'lim turizmi obyektlarining investitsiyaviy jozibadorligi masalasida asosiy muammo - ta'lim va turizm sektorlarining alohida rivojlanishi hisoblanadi. Investor uchun ta'lim turizmi loyihasi faqat OTM yoki turistik obyekt sifatida emas, balki ko'p tarmoqli xizmatlar ekotizimi sifatida ko'rib chiqilishi lozim. Masalan, 1 000 o'rinli private student residence nafaqat talabalarni joylashtiradi, balki:

- qurilish sektoriga;
- bank xizmatlariga;
- transportga;
- umumiy ovqatlanishga;
- savdoga;
- IT xizmatlariga;
- sport va ko'ngilochar xizmatlarga qo'shimcha talab yaratadi.

Shuning uchun ta'lim turizmi obyektlariga investitsiyalarning iqtisodiy samarasi to'g'ridan-to'g'ri daromad bilan bir qatorda **multiplikativ ta'sir** orqali ham baholanishi kerak.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, O'zbekistonda ta'lim turizmi obyektlariga xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda quyidagi omillar muhim ahamiyatga ega:

1. uzoq muddatli moliyalashtirish mexanizmlarining cheklanganligi;
2. ayrim hududlarda infratuzilma yetarli rivojlanmaganligi;

3. ta'lim turizmi bozorining statistik ma'lumotlari yetarli darajada tizimlashtirilmaganligi;

4. investorlarga mo'ljallangan maxsus investitsiya loyihalari portfelining cheklanganligi;

5. hududlar bo'yicha talab prognozlarining yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi.

Shu sababli ta'lim turizmi obyektlari bo'yicha Investment Project Portfolio shakllantirish maqsadga muvofiq. Ta'lim turizmi obyektlarining jozibadorligini baholashda institutsional va huquqiy muhit ham muhim o'rin tutadi. Xorijiy investor uchun investitsiya faoliyatining huquqiy kafolatlari, mulk huquqining himoyalanganligi, biznes yuritish shartlari, ta'lim faoliyatini litsenziyalash va akkreditatsiya qilish mexanizmlarining aniqligi hamda davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash choralari loyihaning xavf darajasini belgilaydi. Huquqiy muhit qanchalik barqaror va prognoz qilinadigan bo'lsa, xorijiy investorning uzoq muddatli loyihalarga qiziqishi shunchalik yuqori bo'ladi.

Shuningdek, xalqaro transport va axborot-kommunikatsiya infratuzilmasi ta'lim turizmi investitsiya jozibadorligining muhim elementi hisoblanadi. Xorijiy talabaning mamlakatga kirib kelishi, universitet yoki ta'lim markaziga yetib borishi, turar joy bilan ta'minlanishi va kundalik xizmatlardan foydalanishi qanchalik qulay bo'lsa, ta'lim turizmi bozori shunchalik raqobatbardosh bo'ladi. Aeroportlar, temir yo'l, shaharlararo transport, internet sifati, elektron to'lov tizimlari va raqamli davlat xizmatlarining rivojlanganligi investorlar uchun ijobiy signal hisoblanadi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari O'zbekistonda ta'lim turizmi obyektlarining xorijiy investorlar uchun jozibadorligi faqat ta'lim xizmatlarining sifati bilan belgilanmasligini ko'rsatadi. Investitsion jozibadorlik ta'lim salohiyati, turistik resurslar, infratuzilma, bozor hajmi, xalqaro aloqalar, davlat qo'llab-quvvatlashi va investor uchun kutilayotgan iqtisodiy samaradorlikning o'zaro uyg'unligi natijasida shakllanadi.

Bugungi kunda O'zbekistonda ta'lim va turizmning integratsiyasi uchun institutsional sharoitlar tobora kengaymoqda. Xususan, 2025-yilda oliy ta'lim muassasalari turizm tashkilotlari bilan hamkorlikda 30 ta hudud va shahar uchun 194 ta turistik paket ishlab chiqargan. Shuningdek, oliy ta'lim muassasalari tomonidan ilmiy konferensiyalar, forumlar, etnofestivallar, yozgi-qishki lagerlar va seminarlar tashkil etilgan. Bu jarayon oliy ta'lim muassasalarining nafaqat ta'lim, balki turistik oqimni shakllantiruvchi obyekt sifatidagi rolini kuchaytirayotganini ko'rsatadi.

Ta'lim turizmi obyektlarining investorlar uchun jozibadorligini belgilovchi birinchi omil ta'lim salohiyati hisoblanadi. Xorijiy investor uchun universitet yoki ta'lim markazining mavjud infratuzilmasi bilan bir qatorda uning xalqaro talabalar uchun raqobatbardosh ta'lim dasturlarini taklif qila olishi muhimdir. Shu sababli xalqaro akkreditatsiya, xorijiy tillardagi dasturlar, xalqaro professorlar, qo'shma diplomlar va xorijiy universitetlar bilan hamkorlik darajasi investitsion baholashning

asosiy mezonlari sifatida qaralishi lozim.

O'zbekistonning ushbu yo'nalishdagi salohiyati sezilarli. Invest Uzbekistan ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yil natijalarida mamlakatda 210 dan ortiq oliy ta'lim muassasasi, shu jumladan 30 dan ortiq xorijiy universitet filiallari mavjud bo'lgan. Oliy ta'limga qamrov 47,7 foizga yetgan. Bu ko'rsatkichlar ta'lim xizmatlari bozori kengayayotganini va xorijiy investorlar uchun yangi ta'lim loyihalarini tashkil etish imkoniyatlari mavjudligini anglatadi.

Ikkinchi muhim omil turistik resurslar bilan ta'lim infratuzilmasining uyg'unligidir. Ta'lim turizmi an'anaviy turizmdan farqli ravishda turistning mamlakatda uzoqroq muddat qolishiga imkon yaratadi. Xorijiy talaba yoki tinglovchi o'qish jarayonida turar joy, transport, ovqatlanish, madaniy xizmatlar, ekskursiya va ko'ngilochar xizmatlardan foydalanadi. Natijada bitta ta'lim loyihasi bir vaqtning o'zida bir nechta xizmat tarmoqlarida qo'shimcha iqtisodiy qiymat yaratadi.

Shu nuqtai nazardan, ta'lim turizmini "ta'lim xizmati – turar joy – transport – ovqatlanish – ekskursiya – madaniy xizmat – raqamli xizmat" zanjiri asosida rivojlantirish investor uchun yanada jozibador biznes modelini shakllantiradi. Bunday integratsiya ta'lim muassasasining daromad manbalarini diversifikatsiya qilish bilan birga hududiy turizm iqtisodiyotining rivojlanishiga ham xizmat qiladi.

Uchinchi omil infratuzilmaviy ta'minlanganlikdir. Xorijiy investor uchun ta'lim obyektlarining xalqaro aeroportlar, temir yo'l, avtomobil yo'llari, mehmonxonalar, talabalar turar joylari, tibbiyot va raqamli infratuzilmaga yaqinligi muhim ahamiyatga ega. Shu sababli ta'lim turizmi obyektlarining investitsion reytingini shakllantirishda faqat ta'lim ko'rsatkichlari emas, balki hududiy infratuzilma ko'rsatkichlari ham hisobga olinishi kerak.

To'rtinchi omil sifatida investitsion va institutsional muhitni ko'rsatish mumkin. Davlatning ta'lim va turizm sohalarini rivojlantirishga qaratilgan siyosati investor uchun uzoq muddatli barqarorlikni ta'minlovchi omil hisoblanadi. Xususan, turizm sohasida marketing tadqiqotlarini amalga oshirish, milliy turistik mahsulotlarni xalqaro bozorlarda targ'ib qilish va turizm infratuzilmasiga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish vazifalari belgilangan.

Ta'lim turizmining investitsion jozibadorligi xalqaro talabalar oqimi bilan ham bevosita bog'liq. Xorijiy talabalar ta'lim to'lovi bilan cheklanmay, yashash, transport, oziq-ovqat, madaniy va turistik xizmatlarga ham xarajat qiladi. Shu sababli ta'lim turizmi hudud iqtisodiyotida multiplikativ ta'sirni yuzaga keltirishi mumkin. 2025-yilda O'zbekistonda ta'lim turizmining iqtisodiy ahamiyati va xorijiy talabalarni jalb qilish masalalariga bag'ishlangan tadqiqotlarda ham xorijiy talabalar oqimining ta'lim xizmatlari, xizmatlar sektori, infratuzilma va mehnat bozoriga ta'siri qayd etilgan.

Tadqiqot natijalarini xalqaro ilmiy qarashlar bilan taqqoslash ham muhim. 50 mamlakat ma'lumotlari asosida olib borilgan yaqindagi tadqiqotda universitet reputatsiyasi xalqaro talabalar harakatini tushuntiruvchi eng kuchli omillardan biri sifatida aniqlangan; undan keyin aholi jon boshiga YAIM va xavfsizlik infratuzilmasi muhim rol o'ynagan, o'qish to'lovlarining yuqoriligi esa salbiy ta'sir ko'rsatgan. Bu natija O'zbekistonda ham investitsion jozibadorlikni baholashda universitet nufuzi, xavfsizlik, narx va iqtisodiy muhitni birgalikda hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.

Muhokama natijalariga ko'ra, O'zbekiston hududlarini ta'lim turizmi uchun shartli ravishda uch guruhga ajratish mumkin. Birinchi guruh – yuqori investitsion jozibador hududlar bo'lib, ularga ta'lim va turistik resurslari bir-birini to'ldiradigan, xalqaro transport imkoniyatlari rivojlangan hamda xorijiy talabalarni qabul qilish tajribasiga ega hududlar kiradi. Ikkinchi guruh – rivojlanayotgan hududlar bo'lib, ularda ta'lim salohiyati mavjud, biroq xalqaro marketing, infratuzilma yoki turistik xizmatlar yetarlicha rivojlanmagan. Uchinchi guruh – istiqbolli hududlar bo'lib, ularda tabiiy, tarixiy yoki ta'lim resurslari mavjud bo'lsa-da, ularni investitsion turistik mahsulotga aylantirish uchun qo'shimcha kapital va infratuzilma talab etiladi.

Ayniqsa, Samarqand kabi tarixiy-madaniy merosi yuqori hududlarda ta'lim turizmini xalqaro talabalar uchun kompleks turistik-ta'limiy mahsulot sifatida shakllantirish katta imkoniyatga ega. Bunda universitetdagi ta'lim dasturiga tarixiy obidalarni o'rganish, madaniy ekskursiyalar, ilmiy seminarlar, qisqa muddatli akademik dasturlar va yozgi maktablarni integratsiyalash mumkin. 2025-yilda O'zbekistondagi oliy ta'lim muassasalari tomonidan yozgi-qishki lagerlar, ilmiy konferensiyalar va talabalar sayohatlari tashkil etilgani bunday integratsiya amaliy jihatdan ham shakllanayotganini ko'rsatadi.

Bunda xorijiy investor uchun eng istiqbolli yo'nalishlardan biri ta'lim turizmi klasterlarini shakllantirishdir. Klaster tarkibiga universitet, talabalar turar joyi, mehmonxona, coworking markaz, til markazi, transport xizmati, ekskursiya tashkilotlari, ovqatlanish korxonalari va raqamli turizm platformalarini birlashtirish mumkin. Natijada investor uchun alohida obyekt emas, balki bir-birini to'ldiruvchi xizmatlar tizimiga investitsiya kiritish imkoniyati yaratiladi.

Kelgusida investitsion jozibadorlikni oshirishda raqamli ta'lim va raqamli turizm integratsiyasi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Virtual kampuslar, 3D turistik marshrutlar, mobil ilovalar, onlayn qabul, elektron viza va ro'yxatdan o'tish xizmatlari, raqamli to'lovlar hamda sun'iy intellekt asosidagi talaba servislaridan foydalanish xorijiy talabalar uchun xizmatlar sifatini oshiradi. 2025-yilda O'zbekistonda ayrim hududlar uchun mobil ilovalar va VR-3D turistik marshrutlarning ishlab chiqilgani bunday raqamli yondashuvning amaliy imkoniyatlarini ko'rsatadi.

Umuman, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ta'lim turizmi obyektining investitsion jozibadorligi bitta ko'rsatkich bilan emas, balki bir nechta omillarning integrallashgan ta'siri orqali shakllanadi. Shu sababli investorlar uchun baholash modelida ta'lim sifati va xalqaro reputatsiya bilan bir qatorda turistik resurslar, infratuzilma, transport, xavfsizlik, investitsiya muhiti, bozor sig'imi va raqamli xizmatlar ham hisobga olinishi zarur.

O'zbekistonning 2030-yilgacha turizmni rivojlantirish bo'yicha maqsadlarida xorijiy turistlar sonini 20 milliongacha oshirish, turizmning YAIMdagi ulushini 7 foizga yetkazish va turizm xizmatlari eksportini 6 milliard dollardan oshirish kabi vazifalar belgilangan. Bunday maqsadlar ta'lim turizmini turizm xizmatlarini diversifikatsiya qiluvchi va yuqori qo'shilgan qiymat yaratadigan yo'nalish sifatida rivojlantirish uchun ham muhim institutsional zamin yaratadi.

Shunday qilib, O'zbekistonda ta'lim turizmi obyektlarining xorijiy investorlar uchun jozibadorligini oshirishning asosiy sharti ta'lim, turizm va investitsiya siyosatini

yagona iqtisodiy mexanizmga birlashtirishdir. Buning uchun hududlar kesimida investitsion reyting ishlab chiqish, ta'lim turizmi klasterlarini shakllantirish, xalqaro marketingni kuchaytirish, xorijiy universitetlar bilan qo'shma loyihalarni kengaytirish, talabalar uchun infratuzilmani rivojlantirish va raqamli xizmatlarni joriy etish maqsadga muvofiq.

XULOSA

O'zbekistonda ta'lim turizmi obyektlarini rivojlantirish xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning istiqbolli yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ta'lim turizmining o'ziga xos xususiyati shundaki, uning iqtisodiy samarasi faqat ta'lim xizmatlari bilan chegaralanmaydi. Xorijiy talabalar turar joy, transport, ovqatlanish, savdo, madaniyat va turizm xizmatlariga ham talab yaratadi.

Tadqiqot natijasida ta'lim turizmi obyektlarining investitsiyaviy jozibadorligini baholash uchun ETIAI - Educational Tourism Investment Attractiveness Index taklif qilindi. Mazkur indeks bozor, iqtisodiy, infratuzilmaviy, moliyaviy-institutsional hamda risk va barqarorlik omillarini kompleks baholashga imkon beradi.

Tahlil natijalariga ko'ra, O'zbekistonda private student residence, xalqaro ta'lim markazlari, til maktablari va kampus infratuzilmasi xorijiy investorlar uchun nisbatan istiqbolli yo'nalishlar sifatida baholanishi mumkin. Bunda Toshkent shahri va Samarqand viloyati yuqori konsentratsiyalangan ta'lim va turizm infratuzilmasi sababli yuqori investitsiyaviy salohiyatga ega bo'lsa, Farg'ona vodiysi, Buxoro va boshqa hududlarda yangi loyihalarni rivojlantirish uchun sezilarli o'sish imkoniyatlari mavjud.

Shu asosda O'zbekistonda ta'lim turizmini rivojlantirish siyosatini "ta'lim + turizm + investitsiya + infratuzilma" integratsiyasi asosida shakllantirish maqsadga muvofiq.

Ta'lim turizmi obyektlarini investitsiya obyekti sifatida tizimli ravishda targ'ib qilish, hududlarning ETIAI reytingini joriy etish, xorijiy investorlar uchun tayyor loyiha portfelini shakllantirish va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini kengaytirish O'zbekistonning xalqaro ta'lim xizmatlari bozoridagi raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ritchie B.W. Managing Educational Tourism [Text]: monograph / Channel View Publications – Clevedon.: Channel View Publications, 2003 – 264 p.
2. Normurodova Z. Turizm ta'limni samarali tashkil etishning pedagogik shartlari [Matn]: maqola / "Maktabgacha va maktab ta'limi" jurnali – Toshkent.: 2025. – 7–11 b.
3. Mazzarol T., Soutar G.N. "Push-pull" factors influencing international student destination choice [Text]: article / International Journal of Educational Management – United Kingdom.: Emerald Publishing, 2002 – 82–90 p.
4. Azimova V.O. O'zbekistonda ta'lim turizmini rivojlantirish istiqbollari [Matn]: maqola / "Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali – Toshkent.: 2025. – 10–13 b.
5. Knight J. Internationalization remodeled: Definition, approaches, and rationales [Text]: article / Journal of Studies in International Education – Thousand Oaks.: SAGE Publications, 2004 – 5–31 p.

6. Altbach P.G., Knight J. The internationalization of higher education: Motivations and realities [Text]: article / Journal of Studies in International Education – Thousand Oaks.: SAGE Publications, 2007 – 290–305 p.
7. Jahongirov K.A. O‘zbekistonda ta’lim turizmining hozirgi holati va rivojlanish tendensiyalari [Matn]: maqola / “Qo‘qon universiteti xabarnomasi” – Qo‘qon.: Qo‘qon universiteti, 2025. – 17–21 b.
8. Kotler P., Bowen J.T., Makens J.C. Marketing for Hospitality and Tourism [Text]: textbook / Pearson Education – Harlow.: Pearson, 2017 – 720 p.
9. Alimova Sh. Ta’lim xizmatlari eksportini rivojlantirishga ta’sir etuvchi omillarning SWOT va omilli tahlili [Matn]: ilmiy maqola / Zenodo – Toshkent.: 2026.
10. Tuxliyev I.S., Hayitboyev R., Safarov B.Sh., Tursunova G.R. Turizm asoslari [Matn]: darslik / Toshkent.: Fan va texnologiya, 2014.
11. Ritchie B.W. Managing Educational Tourism. Clevedon: Channel View Publications, 2003. – 264 p.
12. Mazzarol T., Soutar G.N. “The Push-Pull” Factors Influencing International Student Destination Choice // International Journal of Educational Management. – 2002. – Vol. 16, No. 2. – P. 82–90.
13. Knight J. Internationalization Remodeled: Definition, Approaches, and Rationales // Journal of Studies in International Education. – 2004. – Vol. 8(1). – P. 5–31.
14. Usmanova N.A. Ta’lim va turizm xizmatlarini integratsiyalash masalalariga oid ilmiy tadqiqotlar. – O‘zbekiston.
15. Normurodova Z. Turizmda ta’limni samarali tashkil etishning pedagogik shartlari // Maktabgacha va maktab ta’limi. – 2025. – B. 7–11.